

SOBRE UN RETRAT DE FRANCESC MARTORELL I PEÑA (1822-1878), FUNDADOR DEL MUSEU MARTORELL DE BARCELONA I PIONER DELS ESTUDIS ARQUEOLÒGICS A LES ILLES BALEARS

Alícia Masriera González

Museu de Geologia, Parc de la Ciutadella, Barcelona.

Paraules clau: *Francesc Martorell i Peña, retrat, biografia, «Galeria de retratos de bienhechores de la enseñanza», Museu Martorell, Museu de Geologia, Barcelona, arqueologia, Illes Balears.*

About a portrait of Francesc Martorell i Peña (1822-1878), founder of Martorell Museum (Barcelona) and pioneer of the archaeological research on the Balearic Islands.

Summary: *This article deals with the history of a very large oil-painting which is kept for historic purposes at the Museu de Geologia de Barcelona (Museu Martorell). It is a portrait of the museum's founder, Francesc Martorell i Peña (1822-1878). The painting inaugurated «La Galeria de Retratos de Bienhechores de la Enseñanza» in 1904, together with a portrait of the politician and writer Valentí Almirall i Llozer (1841-1904).*

Francesc Martorell i Peña was also an enthusiast of natural history and archaeology. He dedicated the last years of his life to this latter science and made valuable observations about the megalithic monuments on the Balearic Islands.

Key words: *Francesc Martorell i Peña, portrait, biography, «Galeria de Retratos de Bienhechores de la Enseñanza», Martorell Museum, Museum of Geology, Barcelona, archaeology, Balearic Islands.*

Introducció

Aquest article té dues finalitats. En primer lloc, donar notícia de l'origen d'un quadre de notables dimensions que forma part del patrimoni històric del Museu Martorell (Museu de Geologia de Barcelona),¹ làmina 1, figures 2 i 4. Es tracta d'un retrat a l'oli de Francesc Mar-

1. Sobre la història del Museu Martorell (actual Museu de Geologia) i de Francesc Martorell i Peña vegeu, a la bibliografia: Bofill y Poch, 1905, 1916; Calonge Congregado, 2004; Cuello i Subirana, 1982; Fradera, 1993; Gómez-Alba, 1990; Martorell y Peña, 1879; Masriera, 1978, 2003 i Vidal, 1907.

torell i Peña (1822-1878) (làmina 1, figura 1), ciutadà barceloní que amb el seu llegat féu possible la creació del primer museu públic que tingué la ciutat. El quadre, que es conserva en el Museu des de fa molts anys, fou pintat originàriament per a la inauguració d'una «Galería de retratos de bienhechores de la enseñanza», l'any 1904, segons dades comprovades recentment.

En segon lloc, com que s'ha celebrat a Mallorca la VIII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica, hem cregut oportú recordar, encara que breument, la vessant arqueològica de Martorell, el qual va fer interessants observacions sobre els monuments megalítics de les Illes Balears i el teatre romà d'Alcúdia (Mallorca).

Les seves observacions, que deixà inèdites, foren compilades per Salvador Sanpere i Miquel i editades a càrrec del seu germà Joan en un llibre homenatge a la seva persona (Martorell i Peña, 1879).

El retrat de Francesc Martorell i Peña i la «Galería de retratos de bienhechores de la enseñanza»

El retrat de Francesc Martorell i Peña al qual ens referim és una pintura a l'oli sobre tela, signat en l'angle inferior dret per M. Balasch,² sense data. El pintor va tenir com a model la fotografia de Francesc Martorell que apareix en el llibre *Apuntes arqueológicos de Francisco Martorell y Peña* (Martorell i Peña, 1879) (làmina 1, figura 1 bis). La figura, en posició sedent, té com a fons la reproducció d'un fragment del tapís de la *Conquesta de Tunis* el 1535 (Udina, Garrut, 1968: 215).³ El quadre, de dimensions notables (175 × 135 cm), porta un marc daurat molt decorat amb un escut en relleu de Barcelona a la part superior i el nom i les dates de naixement i mort de Martorell a la part inferior (làmina 1, figura 1).

El quadre s'exhibeix temporalment en el vestíbul del Museu de Geologia (Museu Martorell) com a objecte històric de l'exposició «El Museu Martorell, 125 anys de ciències naturals (1878-2003)» (Masriera, 2003), encara que normalment el seu lloc d'ubicació és el despatx de la direcció del centre.

Del nostre record, el quadre només ha sortit del Museu en una ocasió, l'any 1995, per formar part, en règim de préstec, de l'exposició «Catalunya i ultramar» que tingué lloc al Museu Marítim de Barcelona (Fradera *et al.* 1995).⁴

2. La signatura de M. Balasch correspon al pintor Mateu Balasch i Mateu (1870-1936), pintor dels segles XIX i XX que tingué fama. Va ser pensionat per l'Ajuntament de Barcelona a París i Roma, viatjà per Europa i Amèrica i deixà una important producció d'obres. Per a més detalls es pot consultar *el Diccionario biográfico de artistas de Cataluña* de J. F. Ràfols (1951), publicat per l'editorial Millá de Barcelona. Mateu Balasch pintà per encàrrec el retrat de Martorell entre el 12 i el 30 de setembre de 1904. Vegeu la nota 6.

3. El fons del quadre de F. Martorell és la còpia d'un fragment del tapís de la *Conquesta de Tunis* de 1535, realitzat per Jan Cornelius Vermeyen (1500-1559). Agraïm les dades que ens va facilitar Antoni Abad. En el llibre d'Udina i Garrut del 1968 *Barcelona: vint anys d'història* (p. 215) està representat el tapís amb el peu de figura següent: «Carles I passa revista a Barcelona, abans d'embarcar cap a Tunis l'any 1535, amb la ciutat al fons (tapís de la casa reial, teixit a Brussel·les)».

4. En el llibre i catàleg de l'exposició «Catalunya i ultramar» (1995) apareix la fotografia del quadre de Francesc Martorell i Peña a la pàgina 204. El quadre també ha estat reproduït en altres publicacions; vegeu per ordre d'antiguitat: Vidal, 1907, p. 323 (fotografia d'un clixé de l'autor. El clixé en vidre es conserva a l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya); *Guia-plànol: Museu de Geologia - Museu de Zoologia*, 2000, i Calonge

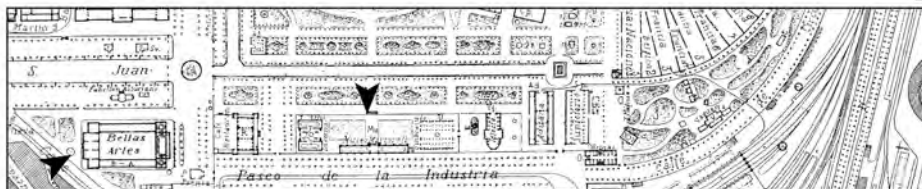
1

1 bis

2

3

4

5

6

Des de fa molt de temps teníem, però, la impressió que aquest retrat, per les seves característiques, havia d'estar relacionat amb algun esdeveniment aliè al Museu. Havíem pensat en la possibilitat que formés part de la «Galería de catalanes ilustres», galeria que s'originà el 1871 al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona i que després de diferents trasllats i vicissituds (Bohigas Tarragó, 1948) es troba amb caràcter de dipòsit a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. La recerca fou infructuosa en aquest sentit.

No obstant això, vam seguir investigant. Així, llegint la història de la *Galería de catalanes ilustres* que signa P. Bohigas Tarragó (Pere Bohigas Tarragó [1886-1948]), en el vol. I de biografies dels diferents personatges, publicat el 1948 per l'Ajuntament de Barcelona (Bohigas Tarragó, 1948), vam trobar un fragment (p. 48) que parla d'una «Galería de retratos de bienhechores de la enseñanza» inaugurada per l'Ajuntament el 1904 al Palau de Belles Arts (làmina 1, figures 2 i 3),⁵ en la qual es va retre homenatge a Francesc Martorell i Peña (1822-1878) i Valentí Almirall Llozer (1841-1904) pels seus donatius culturals a la ciutat de Barcelona. Els quadres foren pintats respectivament per Mateu Balasch i Mateu (1870-1936) i per Lluís Labarta Grañe (1852-1924). Durant l'acte d'inauguració es llegiren també les seves biografies a càrrec d'Artur Bofill i Poch (1844-1929), la de Martorell,⁶ i Josep Roca i Roca (1848-1924), la d'Almirall, les quals foren publicades l'any 1905 (Bofill y Poch, 1905, i Roca i Roca, 1905) (làmina 1, figures 5 i 6). Transcrivim en la nota 7 el text íntegre d'aquest fragment.⁷

Congregado, 2004, p. 36. Tenim constància, a més a més, de l'existència d'altres retrats de Francesc Martorell. Un a l'Ateneu Barcelonès (Bohigas Tarragó, 1948, p. 16), exposat actualment a la sala de lectura de la Biblioteca, signat per R. Martí, amb una placa de l'any 1880; un altre, aquest confirmat, en el fons del Museu d'Art Modern, siglat MAM 11365, signat per J. Pinós a l'angle inferior dret, sense data. Es tracta d'un oli sobre tela de 96 × 76 cm, adquirint als familiars de l'artista, 1906.

5. El Palau de Belles Arts va ser inaugurat el 1888 en ocasió de l'Exposició Universal de Barcelona. Incompreensible i lamentable fou el seu enderrocament l'any 1942. Ocupava el lloc on actualment són ubicats els jutjats de Barcelona (passeig Pujades). En la làmina 1, figures 2-3, podem veure'n la fotografia i la situació en el plànol de l'Exposició, així com les del Museu Martorell inaugurat el 1882, sis anys abans de l'Exposició Universal. Per a més detalls vegeu *Exposición Universal de Barcelona*, 1888.

6. En l'arxiu històric dels museus de geologia i zoologia (Museu de Ciències Naturals de la Ciutadella) existeix un expedient de l'any 1904 (registre ID 525), en el qual es conserven els originals, les proves d'impremta i altres documents relacionats amb la biografia i el retrat de Francesc Martorell.

7. [...] el día 1 de septiembre de 1904 el Ayuntamiento aprobó una proposición de los concejales señores Nebot, Vila y Porrera en la que se establecía una fiesta llamada de la Enseñanza, que debía celebrarse todos los años el día 1 de octubre, y en la cual habían de repartirse los premios del curso anterior a los alumnos de las escuelas municipales, y colocar en una sala del Palacio de Bellas Artes, donde debía tener lugar la fiesta, el «retrato del individuo que haya hecho un legado o donativo importante a favor de la Enseñanza en esta ciudad». El acuerdo se cumplimentó aquel mismo año, en el día fijado en la proposición, habiendo cuidado de la organización de la Fiesta los concejales señores López y Costa. En virtud de uno de sus extremos fueron colocados los retratos de Valentín Almirall y Francisco Martorell y Peña, dándoseles el carácter de primeros retratos de una llamada Galería de Bienhechores de la Enseñanza, que desde aquel día se consideró inaugurada en el citado Palacio. Los retratos fueron ejecutados respectivamente por los pintores Luis Labarta y Mateo Balasch, y las biografías, leídas en el acto, escritas a su vez por J. Roca y Roca y Arturo Bofill y Poch. Los homenajeados acreditaban, ciertamente, honores de esta categoría por sus indiscutibles merecimientos, pero la verdad es que el perfil de su personalidad no correspondía exactamente a la indicada significación de la nueva Galería. Solamente pudo tenerlo por razón de legados hechos a la Ciudad, pues Almirall había dejado al Ayuntamiento una casa lindante con la del Ayuntamiento, y Martorell, el capital con que se fundaron el Museo y el premio que llevan su nombre. La Galería quedó trucada después de este acto, y actualmente se ignora el paradero de dichos retratos.

La galeria sembla que no tingué continuïtat i l'any 1948 Bohigas Tarragó ignorava el parador dels dos quadres.

Curiosament, la biografia que féu Bofill y Poch de Martorell ja la coneixíem. El que ignoràvem és que tingués res a veure amb el quadre en qüestió.

La localització del quadre d'Almirall també ha estat casual, ja que consta en el catàleg del Museu d'Art Modern (MAM) (*Catàleg de pintura*, 1987: 1094) dins l'apartat dels pintors anònims. Ha estat indirectament que l'hem pogut relacionar amb el pintor Lluís Labarta.⁸

En acabar aquesta nota no hem pogut saber per què aquesta galeria fou efímera (Bohigas Tarragó, 1948: 48) i en quin moment es traslladaren els quadres als respectius museus; el de Martorell al museu del seu nom, i el d'Almirall a l'actual Museu de Zoologia, d'on va passar l'any 1983 als fons del MAM.

Francesc Martorell i Peña i l'arqueologia de les Illes Balears

Les activitats arqueològiques que Francesc Martorell i Peña duagué a terme a les Illes Balears són en general bastant desconegudes, encara que en alguns diccionaris o enciclopedies es parli de Martorell com a naturalista i arqueòleg o estudiós dels monuments megalítics.

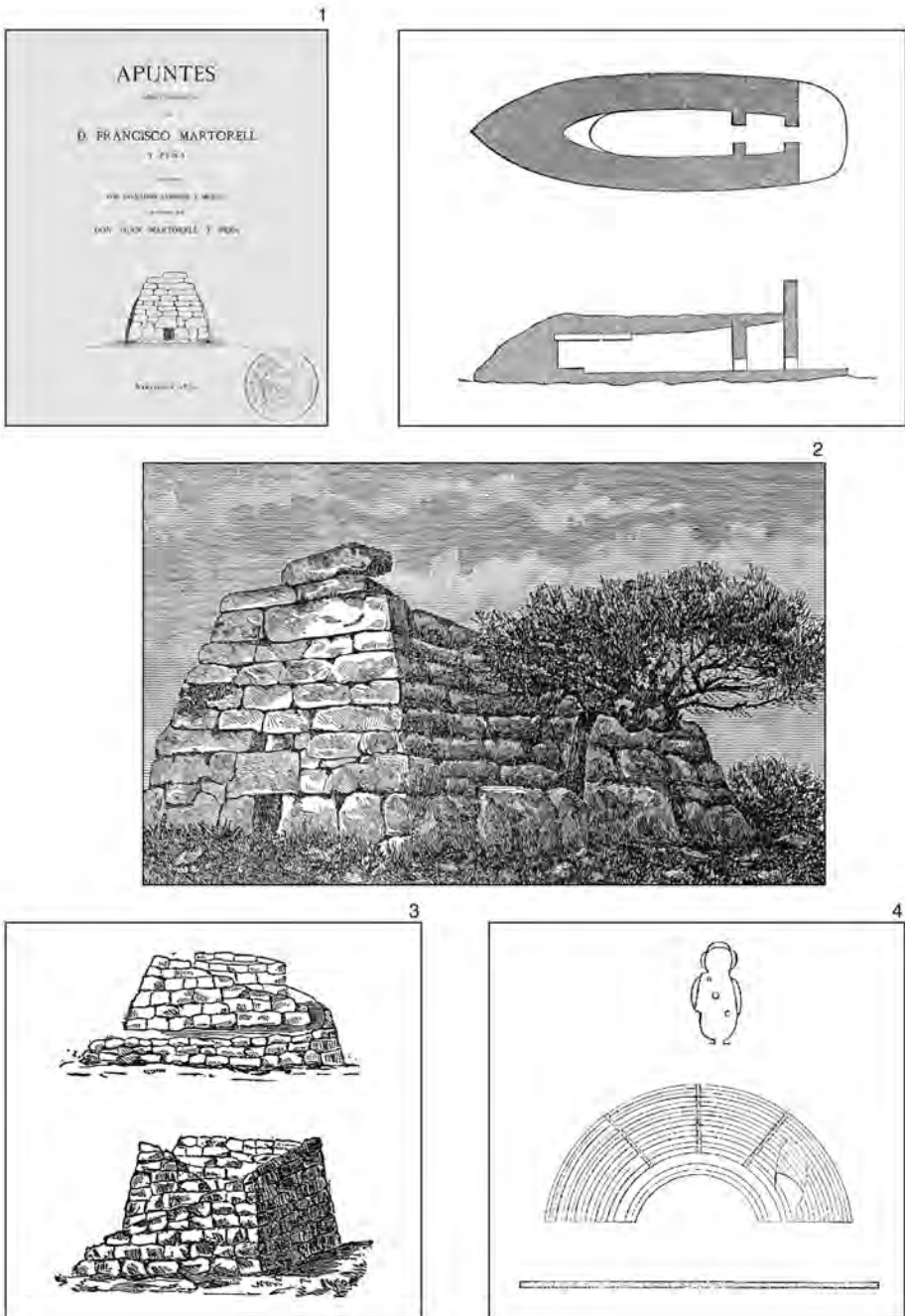
En el llibre *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña* (Martorell i Peña, 1879) (lám. II, figura 1), es recullen notes i dibuixos inèdits fets per Martorell durant els seus viatges (dels anys 1858 i 1868) amb interès arqueològic, a diversos llocs de la Península, de les Illes Balears i de Sardenya. Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915) els va ordenar i els comentà, a més d'afegir-hi notes pròpies. Deixà així constància de les recerques del seu predecessor, al qual elogià com a bon observador, molt precís i escrupolós.

Són d'especial interès les observacions que Martorell féu dels monuments megalítics (talaiots, navetes, clapers) típics de l'anomenada *cultura talaiòtica* de les Illes Balears i de Sardenya.

Reproduïm a la làmina II alguns monuments que dibuixà i estudià Francesc Martorell i que surten figurats al llibre *Apuntes arqueológicos* que ja hem citat.

Molt interessant és la naveta dels Tudons (Menorca) (coneguda també com a *nau dels Tudons* o *Mapale des Tudons*): làmina II, figura 1 (dibuixos de Martorell a la portada del llibre, i planta i tall de la p. 205) i làmina II, figura 2 (feta a partir d'una fotografia per Sanpere i Miquel, p. 206).

8. Durant una conversa amb Mercè Doñate, conservadora del Museu d'Art Modern de Barcelona (MAM), actualment integrat al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), ens assabentàrem casualment de l'existència d'un retrat de Valentí Almirall de pintor desconegut. Apareix figurat a la pàgina 1094 del *Catàleg de pintura* del MAM, 1987. En el peu de figura podem llegir: «Retrat del polític Valentí Almirall (1841-1904). No signat ni datat. Oli sobre tela. 124,5 × 91,5 cm. Procedent del Museu de Zoologia de Barcelona, 1983 (MAM-114963)». La seva procedència del Museu de Zoologia, on es trobava arraconat, ens va ser confirmada per Rosario Nos, aleshores directora del Museu, la qual, encertadament, va dipositar el quadre d'Almirall al MAM, ja que no trobà la relació de Valentí Almirall amb les ciències naturals. Aquestes dades ens van donar la pista per relacionar-lo amb el del pintor Lluís Labarta, ja que, per força, havia de ser el quadre que Bohigas Tarragó, l'any 1948, considerava en parador desconegut.

Làmina II

La figura 3 de la làmina II correspon al talaiot de Benicodell (Menorca), també segons un dibuix de Martorell (p. 202). Finalment és important remarcar l'estudi del teatre romà d'Alcúdia (Mallorca), esquematitzat a la p. 162 del llibre (làmina II, figura 4), ja que fou Martorell qui digué que no es tractava d'un amfiteatre, com havien opinat alguns dels seus antecessors, sinó d'un veritable teatre, per les característiques de la construcció.

Creiem, doncs, que tots els interessats en els estudis històrics i prehistòrics de les Illes Balears no poden ignorar les recerques de Francesc Martorell i Peña, un dels pioners en el coneixement arqueològic de les Illes.

Bibliografia

- BOFILL Y POCH, A. (1905), *Francisco Martorell y Peña: Apuntes biográficos, galería de retratos de bienhechores de la enseñanza*, Barcelona, Mariano Galve impr., p. 1-21.
- (1916), *Memòria sobre l'origen i desenrotlló del Museu Martorell: Junta de CCNN. Anuari de 1916*, p. 33-45. Barcelona.
- BOHIGAS TARRAGÓ, P. (1948), «Historia de la Galería de Catalanes Ilustres del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona». A: *Galería de catalanes ilustres, biografías*, vol. I, Palacio de la Ciudadela, Ayuntamiento de Barcelona, p. 1-62.
- CALONGE CONGREGADO, N. (2004), «El Museu Martorell: bressol dels museus municipals de Barcelona», *Serra d'Or*, 537, p. 35-37.
- Catàleg de pintura segles XIX-XX, Fons del Museu d'Art Modern* (1987), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Àrea de Cultura, Publicacions, 2 v., p. 1-1141.
- CUELLO I SUBIRANA, J. (1982), «Un segle enrera. La creació del Museu Martorell», *L'Avenç*, 53, p. 658-662.
- Exposición Universal de Barcelona: Catálogo oficial, especial de Espanya* (1888), Barcelona, Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y C^a, p. 1-389.
- FRADERA, J. M. (1993), «Ciència i negoci amb rerafons colonial al segle XIX català (set vinnyetes i un epíleg)», *L'Avenç*, 172, p. 30-57.
- (et al.) (1995), *Catalunya i ultramar: poder i negoci a les colònies espanyoles (1750-1914)*, Barcelona, Consorci de les Drassanes de Barcelona, p. 1-223.
- GÓMEZ-ALBA, J. (1990), «El Museo de Geología de Barcelona: desde su fundación a la Junta de Ciencias Naturales (1878-1905)», *Treballs Mus. Geol. Barcelona*, 1, p. 7-34.
- Guia-plànol: Museu de Geologia-Museu de Zoologia* (2000), Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona. [Fullet explicatiu plegat a dues cares]
- MARTORELL I PEÑA, J. (ed.) (1879), *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña, ordenados por Salvador Sanpere y Miquel*, Girona, Imprenta y Librería Vicente Dorca, p. 1-221. [1 mapa, 1 índex]
- MASRIERA, A. (1978), *El Museu de Geologia (Museu Martorell): un segle d'història, 1878-1978*, Barcelona, Museu de Geologia, Ajuntament de Barcelona, p. 1-19.
- (2003), «El Museu Martorell, 125 anys d'un museu històric i la seva aportació a la geologia catalana». A: *Actes de la VII Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, SCHCT, p. 569-577.
- ROCA I ROCA, J. (1905), *Valentín Almirall: Apuntes biográficos. Galería de retratos de bienhechores de la enseñanza*, Barcelona, Mariano Galve impr., p. 1-20.

UDINA, F.; GARRUT, J. M. (1968), *Barcelona: vint segles d'història*, Barcelona, Aymà, S. A. Editora, p. 1-414.

VIDAL, L. M. (1907), «D. Francisco Martorell y Peña. Datos biográficos». A: *Linneo en Espanya: Homenaje a Linneo en su segundo centenario (1707-1907)*, Saragossa, Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales, p. 323-324.